

Suvremena psihologija 12 (2009), 2, 339-354

Pregledni članak - UDK 159.922.2

ISTRAŽIVANJA IZLOŽENOSTI VIŠESTRUKOM ZLOSTAVLJANJU U DJETINJSTVU

Kristina Sesar

Centar za mentalno zdravlje, Dom zdravlja Široki Brijeg
Dr. J. Grubišića 11, 88220 Široki Brijeg, Bosna i Hercegovina
ksesar@gmail.com

Sažetak

Posljednjih nekoliko desetljeća pažnja istraživača usmjerena je na razumijevanje, prevalenciju i posljedice zlostavljanja i zanemarivanja u djetinjstvu. Međutim, rezultati novijih istraživanja pokazuju da se pojedini oblici zlostavljanja ne javljaju samostalno i nezavisno od ostalih oblika zlostavljanja, te da je izloženost samo jednom obliku zlostavljanja zapravo rjeđa pojava. Višestruko zlostavljanje djeteta se definira kao istovremena izloženost različitim oblicima zlostavljanja. U radu su navedeni podatci o učestalosti višestrukog zlostavljanja, usmjerena je pažnja na činitelje koji povećavaju rizik za višestruko zlostavljanje, te psihološke poteškoće koje se javljaju u odrasloj dobi kao posljedica izloženosti višestrukom zlostavljanju u djetinjstvu.

Ključne riječi: višestruko zlostavljanje djece, faktori rizika, posljedice

UVOD

Zauzimanje za prava djece u novije doba počelo je u SAD-u sa slučajem Mary Ellen, osmogodišnjom djevojčicom koja je bila vezana, izgladnjivana i tučena od strane njenih adoptivnih roditelja (Rutter, Taylor i Hersov, 1994). Međutim, zanimanje javnosti i medicinskih djelatnika je bilo ograničeno na relativno očite i rijetke slučajeve zlostavljanja i zanemarivanja. Moderna povijest dječjeg zlostavljanja i zanemarivanja počela je s prepoznavanjem relativno suptilnih posljedica fizičkog zlostavljanja, manifestiranih zacijeljenim frakturama koje su istaknute u promatranjima Caffey-a (1946) i drugih radiologa (Wooley i Evans, 1955). Istraživanja zlostavljanja djece počela su prije 50 godina kada je ova problematika prepoznata od strane javnosti izdavanjem prvog rada o fizičkom zlostavljanju 1962. godine (Kempe, Silverman, Steele, Droegemueller i Silver, 1962), kada je stvoren pojam "the battered child syndrome" – sindrom pretučenog djeteta. Time se uvidjelo da su roditelji odgovorni za nastanak povreda takvih karakteristika kod djece i došlo je do dramatičnog povećanja svijesti javnosti o namjernom fizičkom zlostavljanju

djece. Sredinom 70-ih godina 20. stoljeća pojavio se problem spolnog zlostavljanja u SAD-u s iznenadnim porastom u broju prijavljenih slučajeva (Rutter i sur., 1994) te su uslijedila prva istraživanja prevalencije i posljedica spolnog zlostavljanja. Iako je zanemarivanje puno zastupljenije nego zlostavljanje i s posljedicama koje su jednako ozbiljne kao i posljedice zlostavljanja, prepoznavanju zanemarivanja u javnosti, istraživanjima i publikacijama posvećivalo se malo pažnje sve do sredine 80-ih godina 20. stoljeća (Briere, Berliner, Bulkley, Jenny i Reid, 1996). U posljednje vrijeme pažnja se počela usmjeravati i na razumijevanje, prevalenciju i posljedice psihološkog ili emocionalnog zlostavljanja te svjedočenja nasilju u obitelji tijekom djetinjstva (Kairy i Johnson, 2002; Kaplan, 1999; Bifulco, Moran, Baines, Bunn i Stanford, 2002; Simeon, Guralnik, Scmeidler, Sifor i Knutelska, 2001; Puhovski, Karlović i Buljan Flander, 2004). Većina ovih istraživanja bavila se ispitivanjem samo jednog oblika zlostavljanja. Rjeđa su istraživanja u kojima se ispitala izloženost različitim oblicima zlostavljanja, to jest višestrukom zlostavljanju. Međutim, sve je više pokazatelja da se određeni oblici zlostavljanja ne javljaju samostalno i nezavisno od ostalih oblika zlostavljanja. Značajan postotak osoba koje su doživjele zlostavljanje doživjele su ne samo jednu ili više epizoda određene vrste zlostavljanja, nego su bile izložene različitim oblicima zlostavljanja istovremeno (Higgins i McCabe, 2001b; Higgins i McCabe, 2000; Vranić, Karlović i Gabelica, 2002). Uzimajući u obzir značajno preklapanje između različitih oblika zlostavljanja Wolfe i McGee (1994) smatraju da je izloženost samo jednom obliku zlostavljanja zapravo rjeđa pojava.

Definiranje višestrukog zlostavljanja

Višestruko zlostavljanje se može definirati kao istovremena izloženost djeteta ili odrasle osobe jednom ili više oblika zlostavljanja – spolnom zlostavljanju, tjelesnom zlostavljanju, psihološkom (emocionalnom) zlostavljanju, zanemarivanju te svjedočenju nasilju u obitelji (Higgins i McCabe, 1998). Higgins i McCabe (2000) smatraju da Hamiltonova i Browneova (1998) dvodimenzionalna taksonomija viktimizacije (učestalost zlostavljanja i broj zlostavljača) treba biti nadopunjena trećom dimenzijom - brojem oblika zlostavljanja kojima je osoba bila izložena. Ova treća dimenzija razlikuje one koji su bili izloženi samo jednoj vrsti zlostavljanja (*'single-type'*) od onih koji su bili žrtve nekoliko različitih oblika zlostavljanja ili zanemarivanja (*'multi-type'*).

Finkelhor, Ormond i Turner (2007a) smatraju da su žrtve višestrukog zlostavljanja djeca s velikim brojem različitih oblika zlostavljanja u jednoj godini. Višestruko zlostavljana djeca čine značajan dio bilo koje grupe djece za koju je ustanovljeno da su bila izložena nekom (individualnom) obliku zlostavljanja (npr. nasilju među djecom ili spolnom zlostavljanju). Koncept višestrukog zlostavljanja (*poly-victimization*) spomenuti autori definiraju kao mnogo širi koncept zlostavljanja, koji uključuje izlaganje (1) nasilju i zločinima vezanim uz vlasništvo (napad, seksualni

napad, pljačka, krađa), (2) nasilje usmjereno na dobrobit djeteta (zlostavljanje djece, odbacivanje djeteta od strane obitelji), (3) ratno nasilje i civilne poteškoće, i (4) nasilje među djecom.

Kada se govori o definiranju višestrukog zlostavljanja, važno je naglasiti da neki istraživači razmatraju i definiranje specifičnih subkategorija zlostavljanja, posebno zanemarivanja i psihološkog/emocionalnog zlostavljanja. O'Hagan (1995) postavlja pitanje kada je distinkcija između pet kategorija zlostavljanja djece od pomoći u konceptualizaciji zlostavljanja i zanemarivanja, ili postoji samo jedan sržni konstrukt: zlostavljanje.

Pregled istraživanja višestrukog zlostavljanja

Osim relativno malog broja istraživanja koja su se bavila istraživanjem višestrukog zlostavljanja, jedan je od problema što su se istraživanja višestrukog zlostavljanja uglavnom usmjeravala na samo jedno ili nekoliko oblika zlostavljanja od širokog spektra zlostavljanja kojima su djeca izložena (Hamby i Finkelhor, 2004; Saunders, 2003). Istraživanja su uglavnom usmjerena na istraživanje spolnog zlostavljanja, nasilja među djecom, svjedočenja nasilju u obitelji i sl., dok su drugi oblici zlostavljanja djece uglavnom zanemareni u istraživanjima jer se o njima ne pita direktno, uključujući napade od strane braće ili sestara (Duncan, 1999), nasilje na spoju i nasilje iz mržnje (Finkelhor i Wolak, 1995). Drugi problem s fragmentiranim istraživanjem višestrukog zlostavljanja proizlazi iz činjenice da je teško utvrditi međupovezanost između različitih oblika zlostavljanja. Takva međupovezanost se javlja na nekoliko nivoa. Na primjer, neki oblici zlostavljanja uključuju višestruke zlostavljače (Nansel, Overpeck, Haynie, Ruan i Scheidt, 2003). Drugi oblici zlostavljanja su prekursori ili katalizatori za nove oblike zlostavljanja pa tako, na primjer, djeca zlostavljana od strane roditelja često su izložena i nasilju među djecom (Perry, Hodges i Egan, 2001). Nasilni roditelji često napadaju više članova obitelji, a to znači da su djeca koja svjedoče nasilju u obitelji također i žrtve nasilja nad djecom (Duncan, 1999). Djeca koja žive u susjedstvu koje je visoko kriminalno svjedočit će nasilju u zajednici, ali će istovremeno biti i žrtve nasilja. Interkorelacija između ovih oblika viktimizacije samo je površno ispitana (Finkelhor, Ormond, Turner i Hamby, 2005a). Fragmentacija u ispitivanju različitih oblika zlostavljanja u literaturi prisutna je i kada se radi o dobi žrtava. Istraživanja uglavnom procjenjuju iskustva adolescenata (Hastings i Kelley, 1997; Singer, Anglin, Song i Lunghofer, 1995) ili češće samo osnovnoškolske djece (Hill, Levermore, Twaite i Jones, 1996), što može dovesti do pogrešne percepcije o dobi u kojoj se zlostavljanje događa. Bez uzimanja u obzir međupovezanosti različitih oblika zlostavljanja nije moguće razumjeti cijeli problem vulnerabilnosti za zlostavljanje. Zbog toga je potrebno znati kako se različiti oblici zlostavljanja grupiraju, kako vode jedni prema drugima i zašto neka djeca doživljavaju višestruke oblike zlostavljanja, dok druga ne (Finkelhor, Ormond, Turner i Hamby, 2005b).

Prvi autori koji su nastojali obuhvatiti cjelovito dječje iskustvo bili su Hughes, Parkinson i Vargo (1989), koji su usporedili tri skupine djece: djecu koja su svjedočila nasilju, djecu koja su svjedočila nasilju i bila izložena tjelesnom zlostavljanju, te skupina djece koja nisu bila izložena zlostavljanju. Utvrdili su da su djeca koja su bila u skupini kombiniranog zlostavljanja imala značajno više bihevioralnih problema nego djeca u druge dvije skupine djece. Visok nivo preklapanja između različitih oblika zlostavljanja utvrdili su i Ney, Fung i Wickett (1994) u istraživanju provedenom na kliničkom uzorku adolescenata, pri čemu su utvrdili da je 95% ispitanika bilo izloženo više od jednom obliku zlostavljanja. Najčešće je psihološko zlostavljanje bilo u kombinaciji s ostalim oblicima zlostavljanja, posebno sa zane-marivanjem. Engels, Moisan i Harris (1994) utvrdili su da je 31% ženskih ispitanika bilo izloženo tjelesnom i spolnom zlostavljanju. 32% ispitanika u istraživanju Fox i Gilbert (1994) izvijestilo je da je uz tjelesno zlostavljanje bilo izloženo i drugim oblicima zlostavljanja. Eckenrode, Laird i Doris (1993) provedli su istraživanje na uzorku školske djece i utvrdili da je gotovo polovina ispitanika u njihovu istraživanju imala iskustvo višestrukog zlostavljanja. Claussen i Crittenden (1991) su ispitivali oblik i ozbiljnost zlostavljanja na uzorku od 175 zlostavljanje djece, 39 djece uključene u tretman mentalnog zdravlja i 176 djece bez poteškoća. Utvrdili su da je 90% tjelesno zlostavljane djece bilo i psihološki zlostavljano. Slične rezultate dobili su i McGee, Wolfe, Yuen, Wilson i Carnochan (1995); 90% ispitanika u njihovu uzorku zlostavljanih adolescenata je imalo iskustvo emocionalnog zlostavljanja, 56% ispitanika je imalo iskustvo 4 ili 5 različitih oblika zlostavljanja, dok je 20% ispitanika imalo iskustvo svih 5 oblika zlostavljanja. Istraživanje koje je provedeno s ciljem utvrđivanja učestalosti spolnog, tjelesnog i emocionalnog zlostavljanja u djetinjstvu pokazalo je da je 53% žena bilo zlostavljano u djetinjstvu, od toga 18,7% je bilo izloženo dvjema vrstama zlostavljanja, a 5,4% ispitanica bilo je izloženo svim trima oblicima zlostavljanja (Moeller, Bachmann i Moeller, 1993).

Edwards, Holden, Felitti i Anda (2003) provedli su istraživanje na 8667 odraslih ispitanika koje je uključivalo procjenjivanje izloženosti tjelesnom i spolnom zlostavljanju, svjedočenju nasilju u obitelji i emocionalnom zlostavljanju u djetinjstvu. Od ukupnog broja zlostavljanih ispitanika njih 34,6% je navelo da je doživjelo više od jednog oblika zlostavljanja u djetinjstvu. U dvama odvojenim istraživanjima provedenim na reprezentativnom uzorku djece i mladih u dobi od 2 do 17 godina utvrđeno je da je 18-22% djece bilo izloženo četirima ili više različitim vrstama viktimizacije u posljednjih godinu dana (Finkelhor, Ormond i Turner, 2007b; Finkelhor i sur., 2005b). U istraživanju Sesar, Živčić Bećirević i Sesar (2008), provedenom na području Zapadnohercegovačke županije u Bosni i Hercegovini, višestrukom zlostavljanju u djetinjstvu bilo je izloženo 58% ispitanika. Iako su utvrđene različite kombinacije višestrukog zlostavljanja, utvrđeno je da su emocionalno i tjelesno zlostavljanje oblici zlostavljanja koji se najčešće javljaju zajedno i u kombinaciji s ostalim oblicima zlostavljanja. Svim oblicima zlostavljanja bilo je izloženo 2% ispitanika. Ovi rezultati pokazuju da je višestruko zlostavljanje vrlo česta pojava koja je još uvijek nedovoljno istražena (Higgins i McCabe, 2000).

Načini procjenjivanja višestrukog zlostavljanja

Posljednjih godina došlo je do velikog porasta u razvoju novih upitnika za procjenu zlostavljanja, u rasponu od općenitih upitnika koji procjenjuju izloženost nasilju u zajednici do specijaliziranih upitnika koji se fokusiraju na specifične vrste zlostavljanja kao što su fizičko zlostavljanje djece ili nasilje među djecom (Hamby i Finkelhor, 2001). Najnoviji trend u razvoju upitnika za procjenu zlostavljanja je kreiranje upitnika koji služe za procjenu izloženosti višestrukim oblicima zlostavljanja. Ovi multidimenzionalni upitnici imaju neke važne prednosti. Oni omogućavaju da se uči o preklapanju između različitih oblika zlostavljanja. Druga prednost je da multidimenzionalni upitnici mogu uraditi bolji posao nego jednodimenzionalni upitnici u identificiranju žrtava svih oblika zlostavljanja. Na primjer, upitnici koji pitaju samo o spolnom zlostavljanju neće klasificirati kao žrtve one mlade koji su imali iskustvo tjelesnog zlostavljanja ili nekog drugog nespornog zlostavljanja. Jedini nedostatak multidimenzionalnih upitnika je što ovaj pristup zahtijeva više pitanja (Hamby i Finkelhor, 2001).

Jedan od često korištenih multidimenzionalnih upitnika za samoprocjenu zlostavljanja je The Childhood Trauma Questionnaire (CTQ), kojim se procjenjuje zlostavljanje djece u pet područja: emocionalno zlostavljanje, tjelesno zlostavljanje, spolno zlostavljanje, emocionalno zanemarivanje i tjelesno zanemarivanje. Ispitanici procjenjuju izloženost zlostavljanju i zanemarivanju do svoje 18. godine (Bernstein i Fink, 1998).

Childhood Experiences of Violence Questionnaire (Walsh i MacMillan, 1999) sastoji se od 12 pitanja i uključuje čestice koje se odnose na nasilje među djecom, svjedočenje nasilju u obitelji, tjelesno zlostavljanje i spolno zlostavljanje. Upitnik koji procjenjuje najširi raspon zlostavljajućih ponašanja je The Comprehensive Juvenile Victimization Questionnaire (JVQ) (Hamby i Finkelhor, 1999). Ovaj upitnik uključuje dijelove koji se odnose na konvencionalne zločine, zlostavljanje djece, nasilje među djecom, svjedočenje i indirektno nasilje. Također sadrži dio koji se odnosi na posebno ili katastrofalno nasilje, uključujući javnu pucnjavu, zločine mržnje, terorizam i druge rijetke, ali veoma ozbiljne oblike nasilja. Dijelovi upitnika mogu se koristiti individualno ili zajedno kako bi se omogućila sveobuhvatna procjena zlostavljanja. Upitnik o zlostavljanju u djetinjstvu (Karlović, Buljan-Flander i Vranić, 2001) koji se većim dijelom temelji na Comprehensive Child Maltreatment Scales for Adults (Higgins i McCabe, 2001a) je upitnik za procjenu višestrukog zlostavljanja namijenjen retrospektivnom istraživanju zlostavljanja u djetinjstvu. Upitnik ispituje pet vrsta zlostavljanja: emocionalno zlostavljanje, tjelesno zlostavljanje, zanemarivanje, svjedočenje nasilju u obitelji i spolno zlostavljanje. U upitniku se ne pravi jednostavna kategorizacija "zlostavljanih" i "nezlostavljanih", već ispitanici za svaku česticu (koja opisuje potencijalno zlostavljajuće ponašanje roditelja i drugih odraslih osoba) označavaju čestinu kojom procjenjuju da li su se tako ponašali prema njima. Zasebno je obuhvaćeno ponašanje oca, majke i drugih

osoba, što omogućuje njihovu međusobnu usporedbu te zaključivanje da li je dijete bilo izloženo zlostavljanju od strane samo jedne osobe ili od strane više njih.

Korištenje upitnika za samoprocjenu je uvelike poboljšalo identifikaciju žrtava zlostavljanja te razvoj efikasnih intervencijskih strategija. Mnoga istraživanja su pokazala da korištenje standardiziranih upitnika razotkriva više zlostavljanja nego neformalna procjena, odnosno pokazatelji temeljeni na policijskim statistikama ili evidencijama služba za zaštitu djece (Hamby i Finkelhor, 2001). Da bi se odabrao prikladan upitnik za procjenu zlostavljanja, potrebno je razmotriti nekoliko pitanja. To uključuje – koje oblike zlostavljanja želimo procjenjivati, za koji životni period procjenjujemo izloženost zlostavljanju, te koja je dob djece koju želimo procjenjivati (Hamby i Finkelhor, 2001). Za svako od ovih pitanja moguće je pronaći upitnik koji nam odgovara.

Metodološki problemi u istraživanju višestruke izloženosti zlostavljanju

Potrebno je razmotriti i metodološka ograničenja u istraživanju izloženosti višestrukom zlostavljanju.

Podatci koji se traže od ispitanika u tijeku procjene zlostavljanja intimne su prirode i nije isključeno da mogu proizvesti određenu traumatsku reakciju kod sudionika. Naime, odgovaranje na pitanja u upitniku prisiljava sudionike da se prisjete neugodnih iskustava iz djetinjstva uz koja se mogu vezati osjećaji srama, krivnje i tuge. Osim toga, uz otkrivanje takvih iskustava, sudioniku mogu biti neugodne i potencijalne reakcije drugih sudionika istraživanja kao što su odbacivanje, zgražanje i sažaljenje. Također je moguće da se sudionici istraživanja osjećaju neugodno te su zbog toga neiskreni dok odgovaraju na pitanja u upitniku i/ili daju odgovore koji ne odgovaraju stvarnim iskustvima iz djetinjstva (Higgins i McCabe, 2001b).

Jedan od bitnih aspekata istraživanja višestrukog zlostavljanja je činjenica da se od sudionika traži da se kritički osvrnu na ponašanje svojih roditelja, što može stvoriti probleme za pojedince u nekim kulturama, a vjerojatno i u našoj. To može imati utjecaja i na rezultate istraživanja usprkos činjenici da se retrospektivna istraživanja višestrukog zlostavljanja provode na odraslim ispitanicima odnosno sudionici istraživanja su u dobi u kojoj imaju razvijenu sposobnost procjene pozitivnih i negativnih osobina roditelja.

Bilo koje istraživanje, čak i ono koje je provedeno najboljom metodologijom, vjerojatno je podcijenilo aktualnu prevalenciju spolnog zlostavljanja u populaciji koja je istraživana. Postoje dokazi koji pokazuju da jedan od tri incidenta spolnog zlostavljanja djece nije upamćen u odrasloj dobi. Što je dijete bilo mlađe u vrijeme zlostavljanja i u bliskijem odnosu sa zlostavljačem, vjerojatnije je da neće upamtiti zlostavljanje (Hopper, 2001).

Retrospektivna istraživanja također imaju svoja ograničenja i onemogućavaju generalizaciju dobivenih rezultata jer retrospektivno prisjećanje može utjecati na

djetetovu percepciju događaja i odnosa u djetinjstvu (Higgins i McCabe, 1994; Higgins i McCabe, 2001b). Neki ispitanici mogu zaboraviti ili se ne dosjetiti u vrijeme odgovaranja događaja koji su se zbili u prošlosti, što je između ostalog slučaj kod fenomena potisnutog sjećanja traumatskih doživljaja. Neki drugi ispitanici mogu biti spremniji izvijestiti negativnije o iskustvima iz djetinjstva zbog trenutnih psiholoških poteškoća kao što je, na primjer, depresivnost, posljedica čega je iskrivljavanje rezultata istraživanja o posljedicama zlostavljanja ili zbog takvih poteškoća daju iskrivljenu percepciju roditeljskog ponašanja. Međutim, u istraživanjima koja su anonimna i koja se provode na temelju samoprocjenjivanja nemoguće je dobiti podatke iz više izvora kako bi se potvrdili iskazi ispitanika. Drugo ograničenje retrospektivnih istraživanja koja treba razmotriti je što se od ispitanika traži da procjene izloženost zlostavljanju do određene kronološke dobi. Utjecaj događaja koji slijede nakon te dobi (i mogućnost da ti događaji pogoršaju ili umanjuju iskustvo ranijih događaja) nije moguće procijeniti. Buduća istraživanja trebala bi uzeti u obzir utjecaj različitih traumatskih iskustava koja se javljaju u svakoj razvojnoj fazi od ranog djetinjstva do odrasle dobi. Još jedno od ograničenja ili nedostataka retrospektivnih istraživanja prema Finkelhor (1994), temelji se na tvrdnjama većine istraživača koji upozoravaju da su postotci ili prevalencije bazirane na retrospektivnom istraživanju odraslih gotovo uvijek umanjene ili podcijenjene.

I na kraju se treba osvrnuti i na etičke probleme istraživanja. Multipla pitanja koja se koriste u istraživanju višestrukog zlostavljanja mogu dodatno traumatizirati ispitanike, posebno ispitanike koji su bili spolno zlostavljani. Etički problemi proizlaze iz činjenice da istraživači traže od ispitanika informacije o zlostavljanju, ali istovremeno vrlo rijetko omogućuju konkretnu pomoć ispitanicima.

Činitelji rizika za višestruko zlostavljanje

U istraživanju u kojemu je ispitan relativan doprinos čimbenika rizika i zaštite u objašnjenju zlostavljanja i zanemarivanja djece u obitelji provedenom u Hrvatskoj (Pečnik, 2001) utvrđeno je da populaciju zlostavljača i zanemarivača obilježavaju određena psihološka i socio – demografska obilježja, a njihove obitelji prisutnost većeg broja određenih socio-okolinskih stresora, što je u skladu s integrativnim modelima zlostavljanja i zanemarivanja. Psihološka obilježja roditelja zlostavljača prema navedenom istraživanju su nezadovoljstvo djetetom i samim sobom, nesretnost/životno nezadovoljstvo, problemi s obitelji, “pod stresom”, rigidnost i problemi s drugima. U skupinu socio-okolinskih čimbenika rizika ulaze roditelji koji su višestruki korisnici različitih oblika materijalne pomoći od strane centara za socijalnu skrb, više agresivnih interakcija u obitelji, niži SES, lošiji uvjeti stanovanja, manje odraslih u domaćinstvu, veća socijalna izolacija i češća bolest roditelja (Pečnik, 1993). Wolfe (1987) grupira psihološka obilježja roditelja u dvije dimenzije. Izoliranost od obitelji i prijatelja, manje komunikacije i stimulacije djeteta, nesklad između negativnih i pozitivnih interakcija s drugim članovima obitelji, neuspjeh u

usklađivanju metode discipliniranja djeteta s djetetovim postupcima karakteristike su *dimenzije ponašanja*. U *kognitivno-emocionalnu dimenziju* grupirana su sljedeća obilježja roditelja: sami se opisuju nesretnima, rigidnima, "pod stresom", dječje ponašanje doživljavaju kao stresno, imaju nižu toleranciju na frustraciju, odnosno višu emocionalnu reaktivnost na provokacije djeteta, imaju neprimjerena očekivanja od djeteta, viši percipirani stres življenja, te nisku afektivnu angažiranost prigodom interakcija s djetetom.

Međutim, neki autori smatraju da je vrlo vjerojatno da jedan oblik zlostavljanja stvara vulnerabilnost za druge oblike zlostavljanja kroz mehanizme kao što su sniženo samopoštovanje, naučena bespomoćnost, te kognitivne distorzije (Finkelhor i sur., 2007b). Osim toga, obiteljske interakcije mogu imati utjecaja na razvoj internalizirane kognitivne sheme "žrtve" kod neke djece (Perry, Hodges i Egan, 2001). Literatura koja se bavi traumatskim stresom naglašava emocionalni efekt viktimizacije koji narušava kapacitete samozaštite i suočavanja (Scott, Wolfe i Wekerle, 2003).

Rezultati istraživanja pokazuju da je višestruko zlostavljanje mnogo češće kod starije djece, djelomično zbog toga što učestalost nekih oblika zlostavljanja, kao na primjer spolnog zlostavljanja i svjedočenja nasilju, raste s godinama. Dječaci imaju veću vjerojatnost da budu žrtve višestrukog zlostavljanja, što je djelomično posljedica veće izloženosti vršnjačkom nasilju u školi od djevojčica (Finkelhor i sur., 2005a). Veća je vjerojatnost da žrtve višestrukog zlostavljanja žive u velikom gradu, da su nižeg socioekonomskog statusa i da žive u nepotpunoj obitelji (Finkelhor i sur., 2007a). Višestruka viktimizacija može biti i znak slabijeg nadzora djeteta od strane odraslih i/ili socijalne izoliranosti. Takvo dijete ima lošije interpersonalne vještine i/ili već otprije prisutne različite psihičke poteškoće. U ovakvim slučajevima višestruko zlostavljanje može biti više pokazatelj nego uzročnik djetetovih psihičkih poteškoća (Finkelhor i sur., 2007b). Svi ovi čimbenici imaju empirijsku potporu, ali ni jedan od njih ne objašnjava u potpunosti koncept višestrukog zlostavljanja.

Posljedice višestrukog zlostavljanja

Autori koji se bave istraživanjem posljedica višestrukog zlostavljanja smatraju da se višestruki stresovi, kojima su djeca izložena kroz različite oblike zlostavljanja i zanemarivanja, kombiniraju i akumuliraju na različite načine te su zbog toga posljedice višestrukog zlostavljanja ozbiljnije i manje reverzibilne (Finkelhor i sur., 2007a; Briere i sur., 1996; Higgins i McCabe, 2001b; Holt, Finkelhor i Kantor, 2007; Finkelhor i sur., 2005b). Može se pretpostaviti da u slučajevima višestrukog zlostavljanja veći broj osoba iz djetetove okoline predstavlja traumatske "podsjetnike" za dijete, a što onda interferira s normalnim sposobnostima suočavanja. Osim toga, vrlo važnu ulogu ima i prisutnost osjećaja samookrivljavanja kao jedne od važnih komponenti traumatskog iskustva žrtava zlostavljanja (Mannarino i Cohen, 1996). Druga mogućnost je da djeca koja su zlostavljana u djetinjstvu ne vide sebe

kao devijantne ili neprihvaćene sve dok nemaju iskustvo višestrukih izvora zlostavljanja (Finkelhor i sur., 2007a). Ovi mehanizmi generalizacije sugeriraju da djeca zlostavljana na različite načine i u različitom kontekstu mogu biti ugroženija od djece koja su ponavljano zlostavljana od strane samo jedne osobe ili u samo jednom kontekstu (Finkelhor i sur., 2007b).

Zlostavljanje u djetinjstvu ima učinak na pet značajnih, međusobno povezanih područja: neurološki i intelektualni razvoj; školski uspjeh i životna očekivanja; socio-emocionalni razvoj; socijalne odnose i ponašanje; te mentalno zdravlje u cjelini (Ajduković, 2001). U svakom od navedenih područja posljedice mogu biti neposredne i dugoročne.

Posttraumatski stresni poremećaj je jedan od najčešćih neposrednih posljedica zlostavljanja i zanemarivanja djece (Scott i sur., 2003). U istraživanju u kojem je ispitivan različit i kombinirani utjecaj višestrukih stresora na razvoj i težinu posttraumatskog stresnog poremećaja Scott (2007) je utvrdio da su ispitanici koji su bili izloženi spolnom zlostavljanju u djetinjstvu bili pod većim rizikom za razvoj posttraumatskog stresnog poremećaja. Procjene o pojavi PTSP-a kreću se od 21 do 100%, ovisno o prepoznavanju simptoma (Lipovsky, 1994).

Izloženost tjelesnom i psihološkom zlostavljanju u djetinjstvu povezana je s niskim samopoštovanjem (Ćosić, Buljan Flander i Karlović, 2002; Buljan Flander i Ćosić, 2003), problematičnim spolnim ponašanjem, problemima u suočavanju s ljutnjom/agresijom (Briere i Runtz, 1990), izraženijom depresivnošću (Gross i Keller, 1992), te izraženim psihosocijalnim problemima u odrasloj dobi (Briere i Runtz, 1990).

Žrtve spolnog i tjelesnog zlostavljanja u odrasloj dobi imaju značajno niže samopouzdanje, izraženije psihoseksualne probleme, kronične somatske simptome, respiratorne i gastrointestinalne probleme, češće posjećuju liječnika, češće im se propisuju lijekovi, lošijeg su mentalnog zdravlja, pod povećanim su rizikom za razvoj anksioznog i depresivnog poremećaja, imaju izražene disocijativne simptome, izraženije traumatske simptome, te antisocijalno i asocijalno ponašanje (Higgins i McCabe, 2000; Farley i Patsalides, 2001; Mulder, Beautrais, Joyce i Fergusson, 1998; Mancini, Van Ameringen i MacMillan, 1995). Osim navedenog, pod povećanim su rizikom za suicidalno ponašanje tokom cijelog života (Bryant i Range, 1997) te za razvoj kompleksnog posttraumatskog stresnog poremećaja (Roth, Newman, Pelcovitz, van der Kolk i Mandel, 1997).

Žene koje su uz spolno i tjelesno zlostavljanje bile izložene i emocionalnom zlostavljanju i emocionalnom zanemarivanju češće pate od kroničnih i akutnih bolova, glavobolja te češće trebaju medicinsku pomoć od žena koje su bile izložene "samo" spolnom zlostavljanju (Arnou, Hart, Hayward, Dea i Barr Taylor, 2000). Izloženost ovim oblicima zlostavljanja ima za posljedicu poteškoće u emocionalnom funkcioniranju (Bagley i Mallick, 2000) i lošije mentalno zdravlje u mlađoj odrasloj dobi. Važno je naglasiti da je izloženost ovom obliku višestrukog zlostavljanja značajan

prediktor za spolne interese i/ili spolne kontakte s djecom u odrasloj dobi, odnosno postoji rizik da žrtve postanu zlostavljači (Bagley, Wood i Young, 1994).

Kao posljedice zanemarivanja i spolnog zlostavljanja utvrđene su izraženije internalizirane poteškoće u periodu adolescencije (Bolger i Patterson, 2001) i lošije školsko postignuće (Kendall-Tackett i Eckenrode, 1996).

Ney i suradnici (1994) su utvrdili da kombinacija fizičkog zanemarivanja, tjelesnog zlostavljanja i verbalnog zlostavljanja ima najveći utjecaj na psihološki razvoj djeteta.

Osobe koje su bile izložene višestrukom zlostavljanju, prema istraživanju Arata, Langhinrichsen-Rohlinga, Bowersa i O'Brien (2007), bile su depresivnije, suicidalnije i imale izraženiji osjećaj bespomoćnosti u odnosu na nezlostavljane osobe, bile su hostilnije, više uključene u delikventna ponašanja, promiskuitetne i koristile su droge i alkohol, pri čemu nisu utvrđene razlike s obzirom na spol ispitanika. Edwards i suradnici (2003) su utvrdili recipročan odnos između broja vrsta zlostavljanja i posljedica za mentalno zdravlje, tj. što je osoba bila izloženija većem broju različitih oblika zlostavljanja, to su i posljedice bile ozbiljnije.

Dosadašnja istraživanja pokazala su da višestruko zlostavljanje uzrokuje veće varijacije negativnih posljedica nego izloženost samo jednom obliku zlostavljanja. Međutim, još uvijek su ostale neobjašnjene mnoge varijabilnosti u psihičkim posljedicama. Potrebno je utvrditi utjecaj različitih protektivnih faktora u različitim okolnostima zlostavljanja kao što su: inteligencija, privrženost, eksternalni interesi, vještine suočavanja, odnosi s učenicima i temperament (Fergusson i Horwood, 2003; Goran-Smith i Tolan, 2003; Ladd i Skinner, 2002; Schwartz i Proctor, 2000) koji mogu biti razlog varijacija u posljedicama izloženosti višestrukom zlostavljanju.

ZAKLJUČAK

Istraživači i službe za zaštitu zlostavljane djece definiraju zlostavljanje uglavnom u okviru četiri glavna oblika zlostavljanja (spolno, tjelesno, emocionalno/psihološko zlostavljanje, zanemarivanje) ili pet oblika ako se svjedočenje nasilju u obitelji uzima u obzir kao odvojeni oblik zlostavljanja. Međutim, rezultati istraživanja višestrukog zlostavljanja pokazuju da su djeca često izložena zlostavljajućim ponašanjima koja se ne mogu svrstati unutar samo jedne kategorije zlostavljanja. Kako bismo u potpunosti razumjeli problem zlostavljanja i zanemarivanja djece, potrebno je da znamo kako se različiti oblici zlostavljanja razvrstavaju u klastere, kako jedni vode prema drugima, te zašto neka djeca doživljavaju višestruko zlostavljanje a druga ne (Hamby i Finkelhor, 2001).

Osobito je potrebno usmjeriti pažnju na preventivne strategije i intervencijske programe kako bi bili u skladu s rezultatima istraživanja višestrukog zlostavljanja, a koji su u ovom trenutku poprilično fragmentirani, npr. usmjereni su na problem nasilja među djecom (Ross, 2003), spolno zlostavljanje (Stein i Sjostrom, 1994) i slič-

no. Pitanje je jesu li ovi programi uspješni za rad s višestruko zlostavljanom djecom u svojem trenutnom obliku ili se njihov sadržaj treba prilagoditi specifičnim okolnostima višestrukog zlostavljanja. Zbog toga je potrebno razvijati sinergičan pristup prevenciji zlostavljanja i zanemarivanja djece (Finkelhor i sur., 2005a). Potrebno je poticati praktičare i istraživače koji se bave različitim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja da prestanu smatrati da je jedan od oblika zlostavljanja opasniji od drugoga ili da zaslužuje više pažnje u sklopu istraživanja, kliničkih intervencija ili preventivskih strategija nego drugi oblici zlostavljanja. Također je potrebno kreirati posebne programe koji će biti usmjereni i koji će osigurati prihvatljive intervencije za djecu koja su pod rizikom ili koja su imala iskustvo višestrukog zlostavljanja. Intervencijske strategije trebaju uključivati i obitelj. Obiteljska kohezivnost i fleksibilnost važan je protektivni faktor protiv svih oblika zlostavljanja i zanemarivanja. Suportivne intervencije usmjerene prema obiteljima (potpora, savjetovanje, edukacija) trebaju biti usmjerene prema rizičnim obiteljima kako bi se reducirala incidencija disfunkcionalnih obitelji.

Terapeuti koji rade sa zlostavljanom djecom ili s odraslim osobama koje su bile izložene zlostavljanju u djetinjstvu trebaju usmjeriti pažnju na istraživanje raspona različitih oblika zlostavljajućih i zanemarujućih iskustava te povezanosti između izloženosti zlostavljanju i trenutnih psiholoških poteškoća svojih klijenata, radije nego se usmjeravati na kategoriziranje klijenata s obzirom na to kojem su obliku zlostavljanja bili izloženi.

LITERATURA

- Arata, C.M., Langhinrichsen-Rohling, J., Bowers, D., O'Brien, N. (2007). Differential correlates of multi-type maltreatment among urban youth. *Child Abuse & Neglect*, 31, 393-415.
- Arnou, B.A., Hart, S., Hayward, C., Dea, R., Barr Taylor, C. (2000). Severity of child maltreatment, pain complaints and medical utilization among women. *Journal of Psychiatric Research*, 34, 413-421.
- Bagley, C., Mallick, K. (2000). Prediction of sexual, emotional, and physical maltreatment and mental health outcomes in a longitudinal cohort of 290 adolescent women. *Child Maltreatment*, 5, 218-226.
- Bagley, C., Wood, M., Young, L. (1994). Victim to abuser: mental health and behavioral sequels of child sexual abuse in a community survey of young adult males. *Child Abuse & Neglect*, 18, 683-697.
- Bernstein, D.P., Fink, L. (1988). *Childhood Trauma Questionnaire*. San Antonio, TX: Psychological Corporation.
- Bifulco, A., Moran, P.M., Baines, R., Bunn, A., Stanford, K. (2002). Exploring psychological abuse in childhood: II. Association with other abuse and adult clinical depression. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 66, 241-258.
- Bolger, K.E., Patterson, C.J. (2001). Pathways from child maltreatment to internalizing

- problems perceptions of control as mediators and moderators. *Developmental Psychopathology*, 13, 913-940.
- Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J.A., Jenny, C., Reid, T. (1996). *The APSAC handbook of child maltreatment*. New York: Sage Publications, Inc.
- Briere, J., Runtz, M. (1990). Differential adult symptomatology associated with three types of child abuse histories, *Child Abuse & Neglect*, 14, 357-364.
- Bryant, S.L., Range, L.M. (1997). Type and severity of child abuse and college students' lifetime suicidality. *Child Abuse & Neglect*, 21, 1169-1176.
- Buljan Flander, G., Čosić, I. (2003). Prepoznavanje i simptomatologija zlostavljanja i zane-marivanja djece. *Medix*, 51, 122-124.
- Caffey, J. (1946). Multiple fractures in the long bones of infants suffering from chronic subdural hematoma. *American Journal of Roentgenology*, 56, 163-173.
- Claussen, A.H., Crittenden, P.M. (1991). Physical and psychological maltreatment: relations among type of maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 15, 5-18.
- Čosić, I., Buljan Flander, G., Karlović, A. (2002). Povezanost zlostavljanja u djetinjstvu i nekih aspekata psihičkog funkcioniranja adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5, 191-205.
- Duncan, R.D. (1999). Peer and sibling aggression: An investigation of intra- and extrafamilial bullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 871-886.
- Eckenrode, J., Laird, M., Dorris, J. (1993). School performance and disciplinary problems among abused and neglected children. *Developmental Psychology*, 29, 53-62.
- Edwards, V.J., Holden, G.W., Felitti, V.J., Anda, R.F. (2003). Relationship between multiple forms of childhood maltreatment and adult mental health in community respondents: results from the adverse childhood experiences study. *American Journal of Psychiatry*, 160, 1453-1460.
- Engels, M., Moisan, D., Harris, R. (1994). MMPI indices of childhood trauma among 110 female outpatients. *Journal of Personality Assessment*, 63, 135-147.
- Farley, M., Patsalides, B.M. (2001). Physical symptoms, posttraumatic stress disorder, and healthcare utilization of women with and without childhood physical and sexual abuse. *Psychological Reports*, 89, 595-606.
- Fergusson, D.M., Horwood. (2003). Resilience to childhood adversity: results of a 21-year study. In S.S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in context of childhood adversities*, 130-155. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Finkelhor, D. (1994). The international epidemiology of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 18, 409-17.
- Finkelhor, D., Ormond, R.K., Turner, H.A. (2007a). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child Abuse & Neglect*, 31, 7-26.
- Finkelhor, D., Ormond, R.K., Turner, H.A. (2007b). Polyvictimization and trauma in national longitudinal cohort. *Development and Psychopathology*, 19, 149-166.
- Finkelhor, D., Ormond, R.K., Turner, H.A., Hamby, S.L. (2005a). The victimization of children and youth: A comprehensive, national survey. *Child Maltreatment*, 10, 5-25.
- Finkelhor, D., Ormond, R.K., Turner, H.A., Hamby, S.L. (2005b). Measuring poly-victimization using the Juvenile Victimization Questionnaire. *Child Abuse & Neglect*, 29, 1297-1312.

- Finkelhor, D., Wolak, J. (1995). Nonsexual Assaults to the Genitals in the Youth Population. *The Journal of the American Medical Association*, 274, 1692-1697.
- Fox, K. M., Gilbert, B. O. (1994). The interpersonal and psychological functioning of women who experienced childhood physical abuse, incest and parental alcoholism. *Child Abuse & Neglect*, 18, 849-858.
- Goran-Smith, D., Tolan, H. (2003). Positive adaptation among youth exposed to community violence. In S.S. Luthar (Ur.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in context of childhood adversities*, 392-413. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gross, A.B., Keller, H.R. (1992). Long-term consequences of childhood physical and psychological maltreatment. *Aggressive Behavior*, 18, 171-185.
- Hamby, S. L., Finkelhor, D. (1999). *The comprehensive Juvenile Victimization Questionnaire*. Paper presented at the 6th International Family Violence research Conference, Durham, NH, July, 1999.
- Hamby, S. L., Finkelhor, D. (2001). Choosing and Using Child Victimization Questionnaires. *Juvenile Justice Bulletin*, U.S. Department of Justice.
- Hamby, S. L., Finkelhor, D. (2004). *The Comprehensive Juvenile Victimization Questionnaire*. Durham: University of New Hampshire.
- Hamilton, C. E., Brown, K. D. (1998). The repeat victimization of children: should the concept be revised? *Aggression and Violent Behavior*, 3, 47-60.
- Hastings, T. L., Kelley, M. L. (1997). Development and validation of the Screen for Adolescent Violence Exposure (SAVE). *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25, 511-520.
- Higgins, D.J., McCabe, M.P. (1994). The Relationship of Child Sexual Abuse and Family Violence to Adult Adjustment: Toward an Integrated Risk-Sequelae Model. *The Journal of Sex Research*, 31, 255-266.
- Higgins, D.J., McCabe, M.P. (1998). Parent perceptions of maltreatment and adjustment in children. *Journal of Family Studies*, 4, 53-76.
- Higgins, D.J., McCabe, M.P. (2000). Multi-Type Maltreatment and the Long-Term Adjustment of Adults. *Child Abuse Review*, 9, 6-18.
- Higgins, D.J., McCabe, M.P. (2001a). The Development of the Comprehensive Child Maltreatment Scale. *Journal of Family Studies*, 7, 7-28.
- Higgins, D.J., McCabe, M.P. (2001b). Multiple forms of child abuse and neglect: adult retrospective reports. *Aggression and Violent Behavior*, 6, 547-578.
- Hill, H.M., Levermore, M., Twaite, J., Jones, L.P. (1996). Exposure to community violence and social support as predictors of anxiety and social and emotional behavior among African American children. *Journal of Child and Family Studies*, 5, 399-414.
- Holt, M.K., Finkelhor, D., Kantor, G.K. (2007). Multiple victimization experiences of urban elementary school students: associations with psychosocial functioning and academic performance. *Child Abuse & Neglect*, 31, 503-515.
- Hopper, J. (2001). *Child Abuse: Statistic, Research, and Resources*. [http:// www.jimhopper.com](http://www.jimhopper.com)
- Hughes, H. M., Parkinson, D., Vargo, M. (1989). Witnessing spouse abuse and experiencing physical abuse: A "double whammy"? *Journal of Family Violence*, 4, 197-209.

- Kaplan, S. J. (1999). Child and Adolescent Abuse and Neglect Research: A Review of the Past 10 Years. Part I: Physical and Emotional Abuse and Neglect. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 1214-1222.
- Karlović, A., Buljan Flander, G., Vranić, A. (2001). Validacija Upitnika o zlostavljanju u djetinjstvu. *Suvremena psihologija*, 4, 1-2.
- Kempe, C. H., Silverman, F.N., Steele, B. F., Droegemueller, W., Silver, H. K. (1962). The battered-child syndrome. *Journal of the American Medical Association*. 181, 17-24.
- Kendall-Tackett, K.A., Eckenrode, J. (1996). The effects of neglect an academic achievement and disciplinary problems: a developmental perspective. *Child Abuse & Neglect*, 20, 161-169.
- Ladd, B.K., Skinner, K. (2002). Children's coping strategies: Moderators of the effects of peer victimization. *Developmental Psychology*, 38, 267-278.
- Mancini, C., Van Ameringen, M., MacMillan, H. (1995). Relationship of childhood sexual and physical abuse to anxiety disorders. *Journal of Nervous and Menalt Didorder*, 183, 309-314.
- Mannarino, A.P., Cohen, J.A. (1996). Abuse - related attributions and perceptions, general attributions, and locus of control in sexually abused girls. *Journal of Interpersonal violence*, 11, 162-180.
- McGee, R.A., Wolfe, D.A., Yuen, S.A., Wilson, S.K., Carnochan, J. (1995). The measurement of maltreatment: a comparison of approaches. *Child Abuse & Neglect*, 19, 233-249.
- Moeller, T.P., Bachmann, G.A., Moeller, J.R. (1993). The combined effects of physical, sexual, and emotional abuse during childhood: long-term health consequences for women. *Child Abuse & Neglect*, 17, 623-640.
- Mulder, R.T., Beautrais, A.L., Joyce, P.R., Fergusson, D.M. (1998). Relationship Between Dissociation, Childhood Sexual Abuse, Childhood Physical Abuse, Mental Illness in a General Population Sample. *American Journal of Psychiatry*, 155, 806-811.
- Nansel, T. R., Overpeck, M. D., Haynie, D. L., Ruan, W. J., Scheidt, P. C. (2003). Relationships between bullying and violence among US youth. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 157, 348-353.
- Ney, P.G., Fung, T., Wickett, A.R. (1994). The worst combinations of child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*, 18, 705-714.
- Pečnik, N. (1993). Provjera metrijskih karakteristika Inventara rizičnosti za zlostavljanje djece. Magistarski rad Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Pečnik, N. (2001). Teorijski pristupi objašnjenju zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo*, 3, 33-57.
- Perry, D.G., Hodges, E.V.E, Egan, S.K. (2001). Determinants of chronic victimization by peers: A review and new model of family influence. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.). *Peer harassment in school: The plights of the vulnerable and victimized*, 73 – 104. New York: Guilford Press.
- Puhovski, S., Karlović, A., Buljan Flander, G. (2004). Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju. *Društvena istraživanja*, 3, 555-578.
- Ross, D.M. (2003). *Childhood bullying, teasing, and violence: What school personnel, other professionals, and parents can do*. Alexandria, VA: American Counseling Association.

- Roth, S., Newman, E., Pelcovitz, D., van der Kolk, B., Mandel, F.S. (1997). Complex PTSD in victims exposed to sexual and physical abuse result from the DSM-IV Field Trial for Posttraumatic Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress, 10*, 539-555.
- Rutter, M., Taylor, E., Hersov, L. (1994). *Child and adolescent psychology and psychiatry – modern approaches*, Blackwell scientific publications, Oxford.
- Saunders, B.E. (2003). Understanding children exposed to violence: Toward an integration of overlapping fields. *Journal of Interpersonal Violence, 18*, 356-376.
- Schwartz, D., Proctor, L.J. (2000). Community violence exposure and children's social adjustment in the school peer group: The mediating roles of emotion regulation and social cognition. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 68*, 670-683.
- Scott, K.L., Wolfe, D.A., Wekerle, C. (2003). Maltreatment and trauma: Tracking the connections in adolescence. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 12*, 211-230.
- Scott, S.T. (2007). Multiple traumatic experiences and the development of posttraumatic stress disorder. *Journal of Interpersonal Violence, 22*, 932-938.
- Sesar, K., Zivcic-Becirevic, I., Sesar, D. (2008). Multi-type maltreatment in Childhood and Psychological adjustment in Adolescence: Questionnaire Study Among Adolescents in Western Herzegovina Canton. *Croatian Medical Journal, 49*, 243-256.
- Simeon, D., Guralnik, O., Scmeidler, J., Sirof, B., Knutelska, M. (2001). The Role of Childhood Interpersonal Trauma in Depersonalization Disorder. *American Journal of Psychiatry, 158*, 1027-1033.
- Singer, M. I., Anglin, T. M., Song, L. Y., Lunghofer, L. (1995). Adolescents' exposure to violence and associated symptoms of psychological trauma. *Journal of the American Medical Association, 273*, 477-482.
- Stein, N., Sjostrom, L. (1994). *Flirting or hurting? A teacher's guide to peer-to-peer sexual harassment in schools (Grades 6-12)*. Washington, DC. National Education Association Professional Library.
- Tyler, K.A., Cauce, A.M. (2002). Perpetrators of early physical and sexual abuse among home and runaway adolescents. *Child Abuse & Neglect, 26*, 1261-1274.
- Vranić, A., Karlović, A., Gabelica, D. (2002). Incidencija zlostavljanosti u djetinjstvu na uzorku studenata zagrebačkih fakulteta. *Suvremena psihologija, 5*, 53-68.
- Walsh, C., MacMillan, H. (1999). *The development of a population-based instrument measuring maltreatment of youth in Canada*. Paper presented at the 6th International Family Violence research Conference, Durham, NH, July 1999.
- Wolfe, D.A. (1987). *Child abuse: implications for child development and psychopathology*. Newbury Park, CA:Sage.
- Wolfe, D. A., McGee, R. (1994). Child maltreatment and adolescent adjustment. *Development and Psychopathology, 6*, 165-181.
- Woolley, P.V. Jr., Evans, W.A. Jr. (1955). Significance of skeletal lesions in infants resembling those of traumatic origin. *Journal of American Medical Association, 158*, 539-543.

STUDIES ON EXPOSURE TO MULTIPLE MALTREATMENT IN CHILDHOOD

Summary

During the past few decades, the attention of researchers was directed toward understanding, prevalence and the consequences of certain forms of abuse. However, results of more recent research show that certain forms of abuse are not separate and independent of other forms of maltreatment, and that exposure to only one type of abuse is an atypical phenomenon. Multiple maltreatment is defined as the child's exposure to different forms of abuse at the same time. Data on the prevalence of multiple abuse are presented, with attention being directed to the factors which increase the risk of multiple maltreatment and psychological challenges that occur in the adult as a result of exposure to multiple abuse in childhood.

Key words: multiple maltreatment, risk factors, consequences

Primljeno: 20. 04. 2009.